

STUDIUL UNUI MATERIAL ARHEOZOOLGIC PROVENIT DIN SITUL MEDIEVAL (SEC. XIV-XV) DE LA RADOVANU*

SERGIU HAIMOVICI **

Așezarea stratificată de la Radovanu se găsește situată în județul Călărași, în sud-estul Câmpiei Burnasului, aproape de malul cursului inferior al Argeșului, cam la 18 km de vărsarea acestuia în Dunăre, lângă orașul Oltenița, zonă astăzi aproape cu totul despădurită și profund antropizată. Satul este cunoscut încă din evul mediu, iar prin săpăturile arheologice s-au găsit materiale ce corespund unor civilizații ce merg din partea a doua a mileniului I p.Chr., până aproape de timpurile moderne. Noi am executat de acum două lucrări referitoare la resturi faunistice aparținând la diferite straturi găsite în sit, oprindu-ne acum la cel din evul mediu dezvoltat, adică din secolele XIV-lea – XV-lea. Pentru nordul Moldovei am studiat de curând, material arheozoologic dintr-o așezare asemănătoare ca vârstă și anume din actualul municipiu Botoșani¹, deci un sit orășenesc și nu unul rural ca cel în cauză.

Resturile animaliere nu sunt prea numeroase, în număr de 279, ele fiind totodată, în mare măsură, puternic fragmentate, arătând clar că provin din cadrul resturilor menajere, aruncate de locuitorii sitului; evident s-au păstrat din acest material „de bucătărie” doar acele care erau tari și nu au fost astfel eliminate prin putrezire, mai ales resturi osoase.

Întregul material avut la dispoziție a fost abordat după cerințele arheozoologiei, făcându-se o descriere a resturilor fiecărei specii în parte, iar acolo unde a fost posibil, s-au executat măsurători ce au fost întabulate pe specii (tabelele 4,5,6). S-au calculat frecvențele (vezi tabelele 1,2,3) și pe baza tuturor acestor date rezultate din studiu, s-a trecut la creionarea unor caracteristici ale economiei animaliere, dar nu numai, a locuitorilor din acea perioadă, din cadrul sitului sus menționat.

Acest material ce a fost determinat de către noi, putem să-l împărțim în două categorii sistematice : mai întâi cele aparținând nemamiferelor și anume, un număr mic, doar 14 (5,01%), iar o cantitate mult mai mare – 265 (94,99%) este reprezentată prin resturi osoase de mamifere ce provin la zece specii atât domestice cât și sălbatice.

* Articol inedit.

**Doctor în biologie, arheozoolog, Iași.

¹ S. Haimovici, *Caracteristici ale economiei animaliere ale orășenilor din Botoșani în epoca lui Ștefan cel Mare (a doua jumătate a secolului XV-lea)* în „F. C.”, anul IV, nr.1, martie 2004, Botoșani .

Resturile nemamiferelor aparțin la mai multe grupe. Mai întâi, dintre nevertebrate, am evidențiat moluștele, atât lamelibranhiate cât și gastropode. Pentru lamelibranhiate considerăm genul *Unio* – scoica de râu – care este reprezentată prin șapte valve, unele chiar întregi; ele aparțin la două specii diferite: șase de la *Unio crassus* și doar una de la *Unio pictorum*. Gastropodele sunt reprezentate prin două cochilii de melci din cadrul genului *Helix*, cunoscut sub denumirea de melcul de grădină. Dintre vertebrate enumerăm mai întâi peștii teleosteeni, cu doar două resturi, ambele reprezentând vertebre de la doi indivizi diferiți. Sunt ale unor exemplare mici, de mărime între 15 și 20 cm și aparțin probabil familiei ciprinidelor. Urmează păsările cu trei resturi, relativ fragmentare. Două din ele provin de la găina domestică (*Gallus domesticus*) și sunt reprezentate printr-un tibiotars fragmentar, găsindu-se doar porțiunea distală și de un tarsometatars întreg cu lungimea de 73 mm; ele ar putea aparține la același individ femel; remarcăm că partea distală a primului nu este acoperită cu carne, ca și întregul celuiilalt os, încât se poate că au fost eliminate chiar de la început, prin tăiere, de la individul abia sacrificat (nu au mai trecut prin oala de gătit). Găina, după cele două oase, ar fi de talie mică, așa zisa găina „sătească” de la noi. Al treilea rest în materialul nostru este reprezentat prin partea distală a aripei (oasele metacarpului), de asemenea neîmbrăcată în carne ci doar în piele. Aparțin însă unui individ mai mare ca talie decât găina domestică, poate o specie sălbatică de apă.

Majoritatea covârșitoare a resturilor osoase provin însă de la mamifere. După cum reiese din tabelul 1 au fost puse în evidență 10 specii, unele cu material mai bogat, altele cu mai puține oase, ajungându-se chiar la un fragment. Șase din ele sunt specii domestice comune societății umane din zona noastră: 1. taurinele (*Bos taurus*), numite și cornute mari; 2-3. ovicaprinele, reprezentate atât prin ovine (*Ovis aries*), cât și prin caprine (*Capra hircus*), ambele genuri formând împreună cornutele mici; 4. porcinele (*Sus scrofa domesticus*); 5. calul (*Equus caballus*); 6. câinele (*Canis familiaris*). Altele patru sunt sălbăticiuni: 7. vulpea (*Vulpes vulpes*); 8. mistretul (*Sus scrofa ferus*); 9. cerbul (*Cervus elaphus*); 10. probabil chiar bourul (*Bos primigenius*).

După cum apare în tabelul 1, dar mai ales conform tabelului nr. 2, frecvența cea mai înaltă (jumătate din fragmente și o treime a indivizilor prezumați) o au **taurinele** care sunt de altfel și o specie de talie mare între domestice (cu excepția eventual a calului). S-au găsit resturi de la toate părțile corpului, arătând astfel clar că prin sacrificare dădeau cantitatea cea mai mare de carne (proteine animale) pentru necesitățile hranei umane. Aceștia puteau însă înmulți proteinele și chiar grăsimea prin folosirea laptei și a unor alimente derivate din industrializarea acestuia (cum vom vedea cele două metapodale găsite întregi aparțin femelelor – vacilor). Se știe că taurinele sunt „motor” animal de primă importanță, mai ales în agricultură dar chiar și în căraușie, alături de cal; din păcate însă materialul nostru nu ne permite să punem în evidență și castrați (boi), dar indirect această întrebare a lui *Bos taurus* și la munci ne este dată când sesizăm care era vârsta de sacrificare. Dintr-un total de 11 indivizi sacrificați, doar unul este tânăr, doi sunt adulți, ceilalți maturi și chiar unul bătrân. Se vede fără tăgadă că locuitorii foloseau de obicei taurinele pentru scopuri utilitare și că erau sacrificate mai ales după ce nu mai corespundeau cu totul la acestea. Măsurătorile arată destul de bine (în lipsa unor coarne

întregi și, în general, a unor părți mai mari a scheletului capului) că taurinele nu erau deloc înalte la greabăn, nu arată a fi nici masive, aparținând astfel unui tip destul de primitiv și evident neameliorat.

Ovicaprinele se aranjează scriptic după taurine dar considerând talia lor, chiar joasă la tipurile existente, putem spune că aportul acestora la necesitățile de proteine animale, dar concomitent și a laptelui acestora ca atare) era cu mult mai mic decât cel al taurinelor, ele fiind întrecute net și de către porcine, dar chiar împreună aceste două specii nu reușeau să atingă importanța în alimentație a taurinelor. Considerăm însă atât caprinele dar mai ales ovinele totuși ca polivalente, dând, pe lângă carne și lapte, iar oaia și lână; vârsta lor de sacrificare o arată destul de bine. După cum se vede în tabelul nr.1, s-au găsit în materialul studiat ambele genuri, dar *Ovis* are evident în raport cu *Capra*, cu mult mai multe resturi decât aceasta, de la care am putut evidenția doar două resturi, ambele foarte fragmentare. Se știe că scheletul caprinelor se aseamănă foarte bine cu cel al ovinelor încât nu la tot materialul ce le aparține se poate stabili, mai ales când avem resturi osoase fragmentare, apartenența generică; se rezolvă problema prin a trece la o grupare artificială „ovicaprine”, a acelor resturi pentru care apartenența la un gen sau altul nu poate fi arătată. Pentru ovine s-au putut face și ceva măsurători (la caprine a fost imposibil) iar în tabelul cu măsurători s-a trecut în text litera *o* la acele resturi asupra cărora am considerat că sunt precis de *Ovis*. Metric, dar mai ales morfologic, putem spune că ambele genuri aveau în sit câte un tip cu talie sub medie și neameliorat.

Porcinele se găsesc, de asemenea scriptic, imediat după ovicaprine și evident mult după taurine, dar totodată statutul lor este altul. Sunt cu totul monovalente, dar producătoare de carne însă concomitent de multă grăsime (care în vechime putea avea totuși, pe lângă caracter alimentar și alte folosințe departe de a fi alimentare). Locul lor ca furnizoare de proteine l-am stabilit când am scris despre ovicaprine. Monovalența acestora este arătată clar și prin evidențierea vârstei de sacrificare: tineri, mai puțini, dar cea mai mare parte adulți de la unu spre doi ani când, fiind și ei de un tip destul de primitiv, ajungeau la vârsta optimă de sacrificare (totuși însă prin folosirea în alte scopuri decât cel alimentar a osânzei, ne face să spunem că, într-un fel oarecare, se îndreptau către polivalență, fapt actualmente inexistent).

Calul urmează artiodactilelor domestice. Era evident folosit în agricultură, căraușie și de asemenea în equitație (călărie). Devenise astfel monovalent în sensul întrebuințării lui doar pentru a fi „motor animal”? Este foarte greu de spus dacă era folosit și ca specie producătoare prin sacrificare și nu moarte naturală, de proteine animale evident comestibile pentru a-l socoti polivalent adăugând astfel și această funcționalitate? Putem arăta doar că resturile sale erau tot atât de fragmentate, ca a celorlalte specii arătate mai sus și că în afară de părți ale corpului fără acoperământ bun de carne, cum ar fi capul și extremitățile membrelor, se găsesc și altele ce aveau pe ele carne, să-i spunem de tipul calitativ I, cum ar fi vertebrele, scapularul, chiar radius. Faptul că nu am găsit, între resturi, tineri și adulți nu este convingător, căci taurinele și ovicaprinele se sacrificau de asemenea când erau mature, chiar spre bătrânețe; acest din urmă fapt ar arăta poate doar că locuitorii sitului erau relativ săraci, dar totodată că se făcea doar o economie tipică de subzistență (cea de piață aducând după sine o sacrificare

la vârste mai tinere, pentru a se produce carne de calitate, ce putea fi comercializat. De asemenea, menționăm că în Europa occidentală și chiar centrală, cu toate că multe bule papale interziceau consumarea cărnii de cal (după cum o arată inițial și Biblia), aceasta era pe deplin folosită în tot timpul evului mediu – se pare că ortodocșii erau mai aproape de canon și nu o făceau (date scrise nu prea există).

Ultima specie domestică este **câinele** cu doar două resturi. Este sigur că el nu era folosit în alimentație și de asemenea nici în diverse activități de cult, fapt încă practicat la strămoșii geto daci. Cele două resturi, un fragment mic de mandibulă și altul reprezentând o porțiune de humerus arată un individ, cel mult de talie medie, pentru această specie.

Cele patru specii de **mamifere sălbatice** sunt reprezentate mai întâi prin vulpe, cu un singur rest, o mică porțiune de maxilar superior cu trei alveole, aparținând dinților P^2-P^4 , ce sunt căzuți; acest carnivor este euriec frecventând toate tipurile de biotop, excluzând doar pe cele acvatice, încât nu poate da nici o dată cu privire la ambientul din jurul sitului. Urmează trei artiodactile: **mistrețul**, **cerbul** și **bourul**, dintre care acesta din urmă are de asemenea un singur fragment, partea distală a unei coaste cu o lățime de 56mm, mult mai largă astfel față de resturile similare ale taurinelor – prezența lui este, de aceea, în parte nesigură. Celelalte două artiodactile au fiecare multe fragmente, încât ele existau atunci precis în zonă, fiind vânat în primul rând pentru carnea lor, dar nu numai, cerbul și pentru coarneaule masculilor (unul dintre resturile ce-i aparțin este chiar un fragment dintr-un ram al cornului, având urme de cioplire). Ambele sunt tipic stenoece, trăind în păduri, mai ales de foioase, primul fiind indiferent la altitudinea locului, dar al doilea frecventând doar pădurile de înaltă altitudine de unde-i vine și numele de „cerbul carpatin”. Dacă actualmente mistrețul poate apare rar în zona pădurilor de luncă ale Dunării, deci oarecum mai aproape de sit, cerbul a dispărut din zona de câmpie a Munteniei, dar mai există însă acolo, cel puțin până în evul mediu mijlociu, cum o arată studiul nostru. Desigur putem trage și concluzia că nu cu prea multă vreme în urmă existau în jurul sitului codri foarte întinși, deci tocmai biotopul celor două specii.

După ce am studiat îndeaproape caracteristicile fiecărei specii în parte să ne oprim și la importanța lor pentru economia societății umane.

Scoicile și cochiliile găsite arată că o ocupație cu totul ancestrală, culesul, era oarecum folosită și de locuitorii din sit, dar fără a influența cu ceva, în ansamblu, economia animalieră. Același lucru îl putem considera și cu privire la pescuit care nu valora nici el mai nimic pentru economie, deși râul Argeș era situat în apropiere.

O ocupație de bază, poate chiar cea mai importantă, era creșterea animalelor domestice, cu o cotă de asemenea aproape de neluat în seamă pentru găina domestică, dar cu foarte importantă aceea a mamiferelor domestice, mai cu seamă a taurinelor dar trebuind a lua bine în seamă, atât porcinele cât și ovicaprinele; calul pare a fi ținut mai ales pentru funcția sa de „motor animal” pe care o executa împreună cu taurinele.

Nu trebuie să neglijăm de asemenea, vânătoarea mamiferelor mari, ce prin doborâre dădeau o cotă consistentă de proteine animale și ușor de asemenea de grăsime animală prin mistreț, încât aceasta trebuie luată în considerație, în economie și nu doar ca astăzi, o pură distracție pentru persoanele avute.

Însă mamiferele laolaltă, cele domestice și cele sălbatice, primele prin sacrificare, secunde prin doborâre, furnizau alături de cele arătate mai sus, o serie de produse, să le spunem secundare, dar cu totul trebuitoare mai ales pentru o economie slab dezvoltată, deși chiar în timpurile noastre acestea sunt luate în seamă, dând astfel naștere unor industrii specifice: piele, blană și păr (în afara lânii), coarne, oase ca atare, chiar dinți, formațiuni moi precum intestine, vezică urinară și biliară, alături de tendoane și ligamente ș.a., acestea din urmă fiind putrescibile, nelăsând astfel urme pentru posteritate.

**L'étude d'un matériel archéozoologique provenu d'un site médiéval
(XIVième-XVième siècles) de Radovanu**

Résumé

Le site se trouve en Munténie, sur le bord de la rivière d'Argeș, un peu avant de sa confluence avec la Danube. Le matériel faunique est représenté par 279 restes qui proviennent de mollusques, de poissons, d'oiseaux et spécialement de mammifères (voir les tableaux avec la fréquence et les mensurations). On a fait une étude morphoscopique et biométrique de ces restes et on a discuté sur l'économie animale.

**Tabelul nr. 1 Repartiția pe specii și
pe fragmente osoase a resturilor de mamifere**

SPECIA	Coarne	Craniu neural	Craniu facial	Maxilar sup.	Diți superiori	Maxilar inf.	Diți inferiori	Vertebre	Coaste	Omoplat	Humerus	Radius	Cubitus	Carp	Coxal	Femur	Tibia	Peroncu	Astragal	Calcaneu	Atle oase ale tarsului	Metacarp	Metatars	Metapodale	Falanga I	Falanga II	Falanga III	Nr. fragmente	Nr. indivizi	
Bos taurus	1	3	1	1	12	6	17	18	9	6	4	6	2	4	4	3	7		6	4	2	3	4	1	8	3	2	137	11	
Ovis aries										1	2	1					1						1					6	58	7
Ovicaprine				3	6	4	7	1	3	2	2	1	3		5	4	3		1			1	1	2	1			50		
Capra hircus	1										1																	2		
Sus domesticus		3	2	2	4	6	7		1	3	2	2	3		3		2		1					1		1		43	6	
Equus caballus					3	1	3	1		1		1							1	1				1				13	3	
Canis familiaris						1					1																	2	1	
Vulpes vulpes				1																								1	1	
Sus scrofa ferus				1	1	1	1			1		1						1										7	2	
Cervus elaphus	1			1							1																	3	1	
?Bos primigenius									1																			1	1	
Total																												265	33	

Tabelul nr.2
Frecvența speciilor de mamifere

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr abs	%	Nr abs	%
<i>Bos taurus</i>	137	51,70	11	33,34
<i>Ovis aries</i>	6	21,88	7	21,21
<i>Ovicaprinc</i>	50			
<i>Capra hircus</i>	2			
<i>Sus domesticus</i>	43	16,22	6	18,18
<i>Equus caballus</i>	13	4,91	3	9,10
<i>Canis familiaris</i>	2	0,75	1	3,03
<i>Vulpes vulpes</i>	1	0,37	1	3,03
<i>Sus scrofa ferus</i>	7	2,65	2	6,06
<i>Cervus elaphus</i>	3	1,14	1	3,03
<i>?Bos primigenius</i>	1	0,37	1	3,03
Total	265		33	

Tabelul nr.3
Raportul dintre domestice și sălbatice

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	Nr abs	%	Nr abs	%
Mamifere domestice	253	95,47	28	84,85
Mamifere sălbatice	12	4,53	5	15,15
Total	265		33	

Tabelul nr.4 cu măsurători în mm
Mamifere domestice

Segment osos/ dimensiune	<i>Bos taurus</i>	<i>Ovicaprinae</i>	<i>Equus caballus</i>	<i>Sus domesticus</i>
MAXILAR				
lungime M ¹				30
MANDIBULA				
lungime M ₁	30	22; 23		33
OMOPLAT				
lungime cap articular	52	33	90	
lungime suprafață articulară	45	26	57	
lărgime suprafață articulară	39	22	49	
lărgime min gat	44	18	63	
		o		
HUMERUS				
lărgime epifiză inferioară	66	26; 26		35
lărgime suprafață articulară	64	24; 25		27
		o		
RADIUS				
lărgime epifiză superioară	65	29	70	
lărgime suprafață articulară	61	27	64	
		o		
COXAL				
diametrul acetabular	57	25		

TIBIA			
lărgime epifiză inferioară	54		31
lărgime suprafață articulară	48		
ASTRAGAL			
lungime maximă	58		44
lărgime trochleei inferioare	35		26
CALCANEU			
lungime maximă	116		
lărgime maximă	40		
METACARP			
lărgime epifiză superioară	51		
lărgime epifiză inferioară	53		
METATARS			
lărgime epifiză superioară	49		
lărgime epifiză inferioară	51		

**Tabelul nr.5 cu măsurători în mm la
metapodale de *Bos taurus***

Dimensiuni	Metacarp	Metatars
Lungime maximă	169	210
Lărgime epifiză superioară	48	35
Lărgime epifiză inferioară	50	-
Lărgime minimă diafiză	27	23
Indice I	28,40	16,66
Indice II	29,58	-
Indice III	15,97	10,95
Sex	Femel	Femel
Înălțime greabăn (cm)	102,2	110,8
Media	106,5	

**Tabelul nr.6 cu măsurători în mm
Mamifere sălbatice**

Segment osos/ dimensiune	<i>Sus scrofa ferus</i>	<i>Cervus elaphus</i>
MAXILAR		
lungime M ¹	45	
MANDIBULA		
lungime M ₁	47	
HUMERUS		
lărgime epifiză inferioară		60
lărgime suprafață articulară		54
diametrul antero-posterior		55